

دکتر فائزہ زہرا میرزا

دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه کراچی.

ایسوسی ایٹ پروفیسر، شعبہ فارسی، جامعہ کراچی

حماسہ سرایی فارسی و بازتاب آن در شعر سندی

ثابت علی شاہ

(نخستین مرثیہ سرای سند و حماسہ سرایی بہ سبک فردوسی)

Dr. Faizeh Zehra Mirza*

Associate Professor, Department of Persian, University of Karachi.

***Corresponding Author:**

Persian Epic writing and its reflection in the Sindhi poetry of Tha'bit Ali Shah

(The first Sindhi Elegy writer and his Epic writing in Ferdowsi's Style)

Sayyed Tha'bit Ali Shah is a renowned elegiac poet of the Kalhora and Talpur period who apart from being the first Sindhi poet to introduce elegy in Sindhi poetry, also wrote epic poetry in Ferdowsi's style. Due to the genius of writing elegies in the Sindhi language, he is considered as the greatest elegiac writer of the subcontinent and is called "Anis of Sindh". He wrote elegies and Sindhi poems based on Arabic and Persian prosody and used Persian words, similes, phrases, allusions and metaphors in Sindhi elegies, which were not common in Sindhi poetry before. He has decorated his poetry with allusions, Quranic verses and hadiths. Being influenced by Ferdowsi's Shahnama, Tha'bit Ali Shah has written an Epic following the same meter and rhyme of Shahnama

e Ferdousi regarding the war which took place between the Kalhora and Talpur rulers and has named it "Zafar Nameh". This poem is one of his masterpieces in Persian language. Tha'bit Ali Shah visited Iran as an ambassador of the Talpur rulers, and during his meeting with Fath Ali Shah Qajar, he presented two of his Persian odes which he had written in praise of the Shah of Iran. His odes were appreciated by Fath Ali Shah Qajar. This outstanding poet was proficient in Saraiki, Sindhi, Urdu, Persian and Arabic languages, and his poems are praiseworthy in all four languages.

Key Words: *Seyyed Tha'bit Ali Shah, influence of Persian, Elegy and Epic poetry.*

چکیده:

سید ثابت علی شاه نخستین شاعر رثائی سند است که علاوه بر مرثیه سرایی، یکی از شاعران حماسه سرا به سبک فردوسی می باشد که از شعرای خاص دربار کلهورا و تالپوران (دو دوره فرمانروایی ایالت سند) به شمار می رفت. به دلیل نبوغ مرثیه سرایی به زبان سندی، وی را همانند میر انیس بزرگترین مرثیه سرای شبه قاره دانسته، "انیس سند" نامیده اند. وی مرثی و اشعار سندی را بر اوزان عروض عربی و فارسی سروده و لغات، تشبیهات، ترکیبات و کنایات فارسی را در مرثیه گویی سندی به کار برده است که قبلا در شعر سندی رواج نداشت. وی اشعار خود را با تلمیحات، روایات، آیات قرآنی و احادیث نبوی مزین کرده است.

ثابت علی شاه وقایع جنگ فرمانروایان کلهورا را در مثنوی رزمیه ای به نام ظفر نامه، به تاثیر پذیری از فردوسی بر وزن شاهنامه سروده است. این منظومه از شاهکارهای وی به زبان فارسی می باشد. وی به عنوان سفیر تالپوران رهسپار ایران شد و در ملاقات با فتحعلی شاه ضمن تقدیم هدایا دو قصیده در مدح شاه ایران سرود که بسیار مورد توجه شاه قرار گرفت.

این شاعر برجسته، به زبان سرائیکی، سندی، اردو، فارسی و عربی تبحر داشت بگونه ای که سروده های ایشان در هر چهار زبان قابل ستایش است. کلید واژه: سید ثابت علی شاه، تاثیر پذیری از فارسی، شعر رثایی، حماسه سرایی

پیشگفتار

عهد تالپوران از لحاظ علم و فرهنگ و شعر و ادب فارسی آخرین دوره قبل از سلطه انگلیس در سند به شمار می‌رود. دربار امیران تالپور آماجگاه شعرا و ادبای برجسته و هنرمندان پرکار بود و رشد شعر و ادب در این دوره به علت سرپرستی و تشویق فراوان فرمانروایان این دوره بود. شعرایی مانند سید عظیم الدین تتوی، سچل سرمست، غلام‌علی مایل، منشی صاحب‌رای، موهن‌داس ملکانی، نواب ولی محمد خان لغاری، آخوند محمد قاسم، میرکرم‌علی خان تالپور، میر نصیرخان، آخوند محمد بچل، میرصوبدارخان، محمدعارف صنعت، بهائی دلپت‌رام، آخوند میان صاحب‌دنو و ثابت علی‌شاه ثابت از شعرای معروف عهد زرین شعر فارسی این دوره به شمار می‌روند.

روش تحقیق:

مطالب این پژوهش به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده و به روش توصیفی-تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته است.

محورهای اصلی این پژوهش:

- ۱- تاثیر پذیری ثابت علی‌شاه، شاعر برجسته سند از زبان فارسی چگونه است؟
- ۲- ترکیبات و واژگان فارسی به چه میزان توسط این شاعر در مرثیه‌های سندی رایج شده است؟
- ۳- بازتاب شاهنامه فردوسی در ظفرنامه ثابت علی‌شاه به چه میزان است؟
- ۴- اقتباس از قرآن و احادیث در شعر رثایی ثابت علی‌شاه چگونه است؟

فرضیه‌های تحقیق:

- ۱- ثابت علی‌شاه در سرودن شعر سندی از زبان فارسی بسیار تاثیر پذیرفته است.
- ۲- می‌توان گفت شاعر مورد نظر ما، ۶۰ درصد از واژگان فارسی را در اشعار زبان سندی به کار برده است.
- ۳- شاهنامه فردوسی بازتاب گسترده‌ای در ظفرنامه ثابت علی‌شاه دارد.

۴- ثابت علی شاه در سرودن شعر سندی و فارسی، در جای جای رثائی اقتباس فراوان از قرآن و احادیث داشته است.

پیشینه پژوهش:

درباره شخصیت و چگونگی شعر سید ثابت علی شاه به زبان سندی کتابی به نام " سید ثابت علی شاه شخصیت ع^۱ شاعری " توسط عبدالقیوم صائب به رشته تحریر درآمده، همچنین کلیات ثابت علی شاه شامل مرثی سندی، اشعار فارسی حماسی و قصائد و غزلیات،... را میر عباسعلی بیگ جمع آوری کرده و در سال ۱۹۸۴م به چاپ رسیده است. علاوه بر این، درباره این شاعر در تذکره‌های فارسی و سندی مانند تکملة مقالات الشعرا و تذکره لطفی و کتاب‌های تاریخ سند مطالبی نگاشته شده است، اما اثری به صورت مستقل به تحلیل و بررسی اشعار ثابت علی شاه نپرداخته و این شاعر برجسته فارسی در ایران و حتی بین اردوزبانان ناشناخته مانده است.

این پژوهش برآن است که نگاهی بر شعر رثایی و حماسی وی، از زاویه تاثیرپذیری از زبان فارسی داشته باشد.

هجرت اجداد ثابت علی شاه از ملتان به سند

اجداد ثابت علی شاه از شهر ملتان و ساکن دهی به نام "کریوکهاول" بودند. (ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۵۰)

آنها عالم دین و علم دوست بودند. بنابراین شاهان مغول هند به آنها تیول و زمین زراعتی اهدا نمودند و نیز شهریه برای ایشان مختص نمودند. وقتی آنها از لحاظ مالی مستقر شدند به کارهای علمی پرداختند و مسجدها و مدرسه ها را بنا کردند. مسجد سید عبدالشکور شاه و مدرسه سیدعیسی شاه بسیار معروف و سرچشمه فیض و هدایت به شمار می رفت (صائب: ۶).

۱- حرف ربط (و) به زبان سندی

سید ثابت علی شاه ذکر اجداد خود را در یکی از منظومه های سندی به نام زیارت نامو (زیارتنامه) آورده است. در این زیارتنامه علت هجرت کردن جد سید ثابت علی شاه از ملتان به شهر سیوهن این گونه حکایت می شود:

روزی فرزند سید عیسی به نام سید نور محمد معروف به ثابت شاه، حکم کندن چاه را داد، اما از این چاه آب روان نمی شد. در همین حال درویشی از آنجا گذر کرد. وقتی او همه را پریشان دید علت پریشانی را پرسید. چون حال دریافت کرد، تعویذی نوشت و گفت که آن را در آن چاه بیاندازند. مردمان تعویذ را در چاه انداختند، از برکت آن تعویذ آب از چاه روان شد و فکر همه آسوده گشت.

از این به بعد سید نورمحمد خود را در حلقه مریدی آن درویش درآورد. بعد از چند روز آن درویش عازم شهر سیوهن شد که شهر خود وی بود. سید نورمحمد از رفتن آن درویش هیچگونه قرار نیافت. (ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۵۲).

در همان روزگار فرخ سیر، پادشاه مغول، اعظم بن صالح را نواب تته مقرر کرد. اعظم خان از راه ملتان به سند سفر شروع کرد. وقتی نواب اعظم خان به ملتان رسید، سید نورمحمد شامل مصاحبان وی شد و با وی به شهر تته رسید. بعد از معزول شدن اعظم خان سید نورمحمد به شهر سیون آمد و زیارت قبر حضرت عثمان مروندی لعل شهباز قلندر به جا آورد و در حلقه مریدان سجاده نشین درگاه شهباز قلندر به نام پیر کامل شاه درآمد. کم کم سید نور محمد شاه با علما و فقهای آن منطقه آشنایی به دست آورد و سیوهن را به طور مستقل برای سکونت انتخاب نمود و پس از چند روز، پسر وی به نام سید مدار علی شاه نیز از ملتان به شهر سیوهن مهاجرت نمود و پیش پدر خود زندگی آغاز کرد (همان: ۵۱-۵۲).

ولادت سید ثابت علی شاه

سید ثابت علی شاه متخلص به ثابت فرزند مدار علی شاه بن نورمحمد شاه بن سید عیسی ملتان از بزرگترین شعرا و نخستین مرثیه سرایان معروف عهد

تالپوران بود. وی در سال ۱۳۵۳ ق ۱۷۴۰ م در سیوهن چشم به جهان گشود. (تتوی، ۱۹۸۵ م: ۹۶) او از تبار امام موسی کاظم علیه السلام بود.

تحصیلات

سید ثابت علی شاه در یک خانواده علم پرور چشم به جهان گشود و از بچگی در محیط علم و دانش نخستین درس دینی از پدر خود آموخت و بعداً شاگرد آخوند عبدالرحمان شد. ثابت علی شاه درس فارسی را از آخوند الیاس محمد صوفی و درس عربی و حدیث و فقه را از مخدوم احسان و مخدوم محمد مراد فرا گرفت. (صائب: ۱۲-۱۳)

وی در شعر گویی شاگرد مخدوم نورالحق مشتاقی سیوستانی و میان^۲ غلامعلی مداح بود و از آنها اصلاح شعری می گرفت. (تتوی، ۱۹۵۸ م: ۹۴)

"ظفرنامه" حماسه‌ای به زبان فارسی و به سبک شاهنامه فردوسی

(درخشش شاعر سند در دربار شاهان کلهورا)

سید ثابت علی شاه از شعرای نامور سند است که در هر دو عهد کلهورا و تالپوران از مصاحبان خاص و از شعرای دربار به شمار می رفت. وی به سبب هوشمندی و ذکاوت و برجستگی در شعر گویی مورد پسند شاهان کلهورا و تالپور قرار گرفت. ثابت علی شاه از آغاز زندگی به دربار شاهان کلهورا راه یافت و دیری نپائید که با کلام نغزش درخشش آغاز کرد، میان سرفراز خان عباسی سومین فرمانروای کلهورا ثابت علی شاه را بسیار احترام می کرد و لطف و عنایت خاص بر وی داشت. سرفراز خان خودش شاعر بود و همراه سید ثابت علی شاه در تتبع غزل های حافظ شعر می سرود.

در سال ۱۱۹۳ ق ۱۷۷۹ م جنگی بین میان عبدالنبی کلهورا و عزت یارخان رخ داد. در این جنگ، پیروزی نصیب پادشاه کلهورا شد. ثابت علی شاه وقایع این جنگ را در منظومه‌ای به نام "ظفرنامه" به زبان فارسی سرود. این ظفرنامه دارای

۲- میان: با نون بدون نقطه (در گویش اردو نون غنه) واژه‌ای برای تعظیم مانند "اریاب" در فارسی است.

۴۰۶ بیت و ۱۳ عنوان می‌باشد. این منظومه از شاهکارهای ثابت علی شاه می‌باشد که بر وزن شاهنامه فردوسی در بحر متقارب مثنی محذوف یا مقصور فعولن فعولن فعولن (فعل) سروده شده است و چنین آغاز می‌شود:

به نام خداوند دنیا و دین کریم و رحیم و جهان آفرین
(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۴۷۱)

وی بعد از حمد چند بیت در نعت سرور انبیاء حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و در مدح اصحاب سید الانام و چهارده معصومین علیهم السلام سروده است، سپس اصل داستان را با ساقی نامه آغاز نموده بدین ترتیب:

بیا ساقیا، باد عمرت دراز دمی با محبان یکدل بساز
چو میناپرست با می، آمد برت مبادا از این می تهی ساغرت
(همان: ۴۷۲)

چنان که ثابت علی شاه در سرودن سال تاریخ چیره دست بود، تاریخ این جنگ را که ۱۱۹۳ق می‌باشد، به زیبایی چنین سروده است:

ز تاریخ هجری به یک الف و صد فزوده سه سال دگر بر نود
در ایام عاشوره‌ی سیدین حسن قبله‌دین، حضرت حسین
(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۴۷۳)

وی مناظر جنگ را بین دو فریق بدین صورت ابراز می‌نماید:

سپاه از چپ و راست گردید راست	به پیش و پس آواز الحرب خواست
ز هرگوشه زد بر یلِ هوشمند	صداهای "هل من مزید" بلند
سوار و پیاده هزار و هزار	چومور و ملخ بی حد و بی‌شمار
علم‌های هرگوشه افراختند	طبل بر طبل کوس بنواختند
به گوش یلان ناله، هاهوی رزم	خوشایند چون شورِ غوغای رزم
صدای تفنگ‌ها و آواز تیر	به گردون رساننده بانگ و نفیر
چکاچک خنجر، شباشب خدنگ	طراطاقِ گرزِ گران بی‌درنگ
زهر دو طرف خورده تیر و تفنگ	فتاده بسی جنگجویان ز جنگ

(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۴۸۱)

سپس خطاب به "میان عبدالنبی کلهورا" که در جنگ پیروز و فتح‌باب شده، شاعر با تاریخ، سال، ماه و روز، فتح وی را اینگونه تهنیت می‌گوید:
ظفریاب شد چون شه کام‌جو ظفریاب شد سالِ تاریخ او
۱۱۹۳ ق

فرح بخش فتح و مبارک ظفر مظهر شد آن روز پنجشنبه بود
که بوده است عشرين ماه صفر فرح، زهره و مشتری می‌نمود
به فضل خداوند عالم نواز در فتح بر هر فلک بود باز
به فتح چنین حاکم حق‌شناس رعیت شود زود محکم اساس
شود کهتر و مهتر آسوده حال غنی و گدا، شاه در هر خیال

(همان: ۴۸۴)

ثابت علی شاه "ظفرنامه" را با اشعاری دعائیه به اختتام می‌رساند. وی
میان عبدالنبی کلهورا را این‌گونه مورد خطاب قرار می‌دهد:

شها، فیض‌بخشا، کرم گسترا سپهر آستانا، فلک لشکرا
خدایت به هر حال همراه باد زمین بوسِ تو مهر و هم ماه باد
فلک چاکرت باد جاهت رفیع تو باشی مطاع و جهانت مطیع
به هر بزم، هر معرکه، هر زمان به عزم تو، فتح و ظفر توأمان
ز عدلت جهان جمله معمور باد ز فیضت همه خلق مشکور باد
"ظفرنامه" ات بر دعا شد تمام خدایا اجابت بکن و السلام

(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴ م: ۴۸۵)

تبخر درمدح و قصیده‌سرایی فارسی

(مقام و منزلت ثابت علی شاه در دربار تالپوران)

بعد از زوال خاندان کلهورا در سال ۱۷۸۲ م ۱۱۹۶ ق (قلیچ بیگ، ۱۹۰۲:
۱۹۵ و Sadarangani, 1987: 82)، وقتی که فرمانروایی سند به دست تالپوران

رسید، میر فتح علی خان تالپور که موسس و نخستین فرمانروای این دوره بود از شعر شعرا و ادباء و هنرمندان قدردانی می نمود. شعرایی که به دربار کلهپورا وابسته بودند به دربار تالپوران رخ نمودند، سید ثابت علی شاه نیز در دربار تالپوران مقام والایی به دست آورده بود و از مصاحبان خاص میرفتح علی خان تالپور و برادرانش قرار گرفت.

ثابت علی شاه در یکی از قصیده های طولانی که شامل ۵۱ بیت می باشد، میر غلام علی خان تالپور را اینگونه ستایش می کند:

به نام شه سند میر کبیر	خدیو زمان خسرو جم سریر
غلام علی خان شه نامدار	علی ولی کرده ذوالاقتدار
زهی زینت صدر و زیب سریر	به آن برگزیدش خدای قدیر
یدالله به کف دادش از بهر کار	چو لاسیف الا دم ذوالفقار
به فضل و کرم داده رب الصمد	ترا ملک لاینبغی با احد
فلک گویدت دام اقباله	ملک خواندت زاد اجلاله
بود تا به وفق جهان شاد ملک	به شادابی دائم آباد ملک

(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴: ۴۸۷-۴۸۸)

میر کرم علی خان تالپور با شاعر برجسته سند بسیار مهربان بود چرا که فرمانروایان تالپور مذهب تشیع داشتند و ثابت علی شاه نیز با آنها هم مذهب بود، علاوه بر این سید ثابت علی شاه در مرثیه گویی و منقبت سرایی سلاله رسول الله همتا نداشت، بنابراین مورد پسند و توجه خاص تالپوران قرار گرفت، ثابت علی شاه عاشق ائمه اطهار بود و همیشه آرزوی رفتن به کربلای معلای در دل می پروراند. وی روزی این آرزو را به میر کرم علی خان تالپور ابراز نمود، امیر سند برای برآورده کردن این آرزوی ثابت علی شاه، تسهیلات لازم را فراهم ساخت و این محب اهل بیت علیهم السلام، خرسندی خود را با مدحی از میر کرم علی خان این چنین ابراز داشت:

کریمایا به کرم علی خان امیر کرم کردی از فضل، خیر کثیر

به کام دلش جمله موجود یافت
و هبناله خواهد از تو نوید
خضر عمر فرزندش امداد کن
مراد دلش جمله موصول کن
به سبطین اطفال آل رسول
(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۴۹۹)

ز دنیا و دین هرچه به بود یافت
کنون ربّ هب لی ولیاً امید
خدایا خدیو مرا شادکن
دعاهای "زوار" مقبول کن
به حق نبی و علی و بتول

سید ثابت علی شاه در سال ۱۲۰۹ق / ۱۷۹۴م از زیارت عتبات عالیه
برگشت. سید غلام علی مایل تتوی قطعه تاریخ برگشت سید ثابت علی شاه را
بدینگونه سرود:

سال دیگر به سند شد واصل
شد ز "ثابت علی به صدق" عیان
۱۲۰۹ق

باز چون کرد این شرف حاصل
سال این خشک قدوم صدق نشان

(همان: ۶۰)

هنگام برگشت از کربلا وقتی ثابت علی شاه هدایایی برای امیران تالپور به
دربار آورد، یک قصیده ۶۷ بیتی را به میر کرم علی خان تالپور تقدیم کرد که مطلع
و چند بیت از این قصیده چنین است:

مهر و تسبیح و تراب کربلا آوردهام
روی گرد آلود از خاک شفاء آوردهام
چشم گریان، روشن از نور صفا آوردهام
پر خطایم بر تو امید عطا آوردهام
یا الهی از کرم کن رحم بر "ثابت علی"
یا الهی از کرم کن رحم بر "ثابت علی"
(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۵۰۳-۵۰۵)

میر فتح علی خان تالپور در سال (۱۲۱۷ق / ۱۸۰۲م) وفات یافت (Kalich Beg, 1902: 207).

سید ثابت علی شاه و شعرای دیگر قطعه تاریخ وفات میر فتح علی خان
تالپور را سرودند اما میر کرم علی خان از آن قطعه ها قطعه ای که ثابت علی شاه
سروده بود مورد پسند قرار داد و همان قطعه اکنون بر سنگ مزار آن خدیو سند
کنده شده است. آن قطعه چنین است:

شب شہادت شاہ شہید رحلت کرد امیر فتح علی خان خدیو صاحب عصر
بگفت "ثابت زوار" سال تاریخش "مکین قصر بہشت" و "مکان بہشتی قصر"
(۱۲۱۷ق تاریخ وفات و ۱۲۱۸ق تاریخ مرقد)

زبان دانی ثابت علی شاہ

زبان مادری ثابت علی شاہ سرائیکی بود اما وی بہ زبان سندھی، اردو،
فارسی و عربی نیز تبحر داشت و اشعار وی در ہر پنج زبان قابل تحسین و
ستایش اند. منقبتی کہ وی بہ چہار زبان عربی فارسی اردو و سندھی سرودہ است بر
زبان دانی وی دلالت می کند:

رب ارنی ثانیاً ارض النجف و الکربلا (عربی)
ای خدا بنما بہ من بار دگر آن روضہا (فارسی)
یا خدا پھر بھی دکھا مجھ کو وہ میرے مقتدا (اردو)
ای خدا پیہر بہ مون ڈیکار منہنجا من گھریا (سندی)
یا علی انا اسئلک انت الکریم اخ الکریم (عربی)
من گدای درگھت ای مظہر لطف عمیم (فارسی)
میں تیرے در کا سوالی تو میرا نعم النعم (اردو)
پیر آئون پیناء تنہجو تون سندمر صاحب سخا (سندی)
لیس دین اللہ ما خالف بہ دینک یا علی (عربی)
نیست اسلام ہدی بر عکس امرت ای ولی (فارسی)
جس کو ہے تیری عداوت اس کی جڑ بوتی جلی (اردو)
تنہجی دشمن جو خدا دشمن ہے ویری مصطفی (سندی)
من اقرک قد ہدی من انکرک ضال سبیل (عربی)
مقبل حق شد محبت منکرت خوار و ذلیل (فارسی)
تجھ کو مانا حق کو مانا تم رہے حق کا دلیل (اردو)
جن میجو صدقون سی مومن جی قریا تن کفر کیا (سندی)

حق اهل البيت "ثابت کربلائی" اسٹلک (عربی)
حرمت آل نبی و مالک ملک و ملک (فارسی)
مجھ کو اپنی یاد میں رکھنا دم آخر تک (اردو)
واسطی آل محمد سٹیج سائل جی صدا (سندی)
(ثابت علی شاہ، ۱۹۸۴م: ۱۳۸-۱۳۹)

آثار ثابت علی شاہ

آثار ثابت علی شاہ بدین ترتیب است:

۱- مراثی سندی چہار جلد (ہمان: ۱۳۸-۱۳۹)

۲- شاہکار ثابت: مجموعہ اشعار ثابت علی شاہ کہ اکنون با نام کلیات ثابت علی شاہ بہ زیور طبع آراستہ شدہ است. این مجموعہ بہ دو بخش تقسیم شدہ است:

۱-۲- بخش اول بہ نام زیارت نامہ بہ زبان سندی می باشد کہ دارای مناجات، نعت، منقبت چہارده معصوم علیہم السلام، قصائدی دربارہ میر فتح- علی خان تالپور، میرغلام علی خان تالپور، میرکرم علی خان تالپور و میر محمد خان تالپور سرودہ شدہ، ہمچنین مدح قلندر شہباز (عثمان مروندی) و توصیف شہر سیوہن و معرفی شہر حیدرآباد را بہ نظم درآوردہ است و بعد از آن بہ ذکر احوال اجداد و زندگی خود پرداختہ است و آن را بہ شعر سرودہ است، سپس مراثی سندی و نوحہ چہارده معصوم نیز شامل شاہکار ثابت می باشد.

۲-۲- بخش دوم دارای اشعار فارسی ثابت علی شاہ است.

۳- رد الخوارج

۴- شہاب ثاقب

۵- رد الموات: سہ کتاب اخیر، منظوم و دارای مباحث دینی و مذہبی

می باشد. (بدوی، ۱۹۶۷: ۱۹۹)

فرزندان ثابت علی شاه

ثابت علی شاه دو فرزند داشت به نامهای احسان علی شاه و امداد علی شاه. احسان علی شاه شاعر معروف زبان سندی شد، از آثار معروف وی مثنوی **جنگ نامه** است (صائب: ۱۲) این مثنوی احوال جنگی است که مابین تالپوران و انگلیس در سال ۱۸۴۳م در گرفته بود و به نام **جنگ میانی** در تاریخ معروف است (بدوی: ۳۸۴) و (خلیل، ۱۹۵۸: ۹۷).

احسان علی شاه لاولد درگذشت، اما از نسل امداد علی شاه، سلاله سادات تا کنون زینت بخش ایالت سند هستند.

بعد از وفات میرکرم علی خان در سال ۱۲۴۴ق میر مراد علی خان فرزند ثابت علی شاه را بر حسب وصیت وی از سیوهن به حیدرآباد منتقل کرد و تاکنون این خاندان در این منطقه ساکن است. (Kalich Beg, 1902: 232)

شخصیت و ویژگی شعرگویی ثابت علی شاه

سید ثابت علی شاه که وی را "انیس سند" می گویند (صائب: ۳۸۴) بزرگ-ترین مرثیه سرای زبان سندی بود و در این صنف سخن، شهرت فراوان به دست آورد. وی مردی متدین بود و سلسله نسب این سید بزرگوار به امام موسی کاظم علیه السلام می رسد (Sadarangani 1987:153)

ثابت علی شاه بیشتر ایام زندگی خود را در جمع درویشان و اهل علم و عرفان به سر برد، و علم و عرفان بر شخصیت وی تأثیر شگرفی گذاشت. وی از کودکی اشعار فراوان از حمد و نعت و منقبت و مرثیه را از برداشت، اما به علت کم سنی، از معنی و مفهوم آن اشعار بی بهره بود (ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۵۲)

زمانی که به سن شعور رسید مطالب را به خوبی درک می کرد و چون زبان فارسی و عربی نیز خوانده بود کثرت لغات فارسی و عربی در اشعار وی جلوه می نمود. وی اشعار سندی خود را با خیال آرایبی و معنی پردازایی که طرز خاص شعرای ایرانی بود، مزین کرد. ثابت علی شاه به سبب شعرگویی برجسته و

شایستگی فکری از مصاحبان خاص دربار کلهورا شد و مورد پسند و علاقه شاهان دوره خود گردید.

بعد از زوال دولت کلهورا، دربار تالپوران برای شعرا و ادبا باز بود امیران تالپور مذهب تشیع داشتند و ثابت علی شاه از مداحان اهل بیت علیهم السلام بود و بدین علت اساسی توجه تالپوران بیشتر به او مبذول شد. نخست ثابت علی شاه "ثابت" تخلص می نمود، اما بعد از برگشتن از زیارت عتبات عالیات، تخلص "زوار" و "کربلایی" نیز در اشعار خود به کار برده است (ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۱۲-۱۳)

ثابت علی شاه اگرچه به دربار تالپوران وابسته بود و برای شاهان تالپور قصائد بسیار سروده است که در تاریخ شعر فارسی ایالت سند قابل ستایش اند، اما قصیده سرایی وی بدون حرص و طمع به تیول و زمین بود. به گفته میرزا عباس علی بیک محقق و شاعر معاصر سند: "ثابت علی شاه با وجود داشتن نفوذ و مقام در دربار تالپوران هیچگاه از شاهان زمین و طیول درخواست نکرد و این شاید به دو علت بود، نخستین علت این بود که ثابت علی شاه مال و متاع دنیا را به چشم حقارت می دید و دوم اینکه امیران تالپور او را بیشتر از حد می نواختند، به این دلیل وی هیچ وقت طمع بیشتر از مال دنیا نداشت. (ثابت علی شاه، ۱۹۸۴: ۶۰) ثابت علی شاه در تمام اصناف سخن مانند قصیده، غزل، مثنوی، قطعه، مربع، مخمس، مسدس، سلام^۳، مدح، منقبت و مرثیه طبع آزمایی نموده است.

از خواندن اشعار دل انگیز و افکار شیرین وی به این نتیجه می رسیم که وی در سند نخستین شاعری است که در شعرگویی تحولی به وجود آورده و موجد اشعار موزون و مقفی جدیدی است که ترکیبات و واژگان فارسی را وارد شعر سندی نموده است (ثابت علی شاه، ۱۹۸۴: ۶۴). همانطوری که در ایران رودکی

^۳ . صنفی از مرثیه است که در قالب غزل سروده می شود ولی همان درون مایه مرثیه را داراست که شاعران لکنو آن ابداع کرده وارد شعر رثایی اردو کرده اند.

را پدر شعر فارسی می گویند در سند ثابت علی شاه را پدر شعر رثایی می گویند چرا که وی در ایجاد تحول در شعر، گوی سبقت را از همه برده است.

وی مرثی و اشعار سندی را بر اوزان عروضی عربی و فارسی سروده و لغات و ترکیبات و تشبیهات و کنایات فارسی و عربی را در شعر سندی به کار برده است که قبلاً در شعر سندی رواج نداشت،

وی اشعار خود را با تلمیحات، روایات و آیات قرآنی و احادیث نبوی مزین کرده است. کثرت لغات عربی، آیات و احادیث در جای جای کلام فارسی وی آشکار است:

هست جاء الحق به حق تیغ علی آن که ذهق الباطل از وی شد جلی
در احد ناد علی برهان اوست قل کفی بالله شهیدا شان اوست
(بدوی، ۱۹۶۸: ۱۹۹)

مصطفی والشمس رتبت والضحی وصف رخش

پس تو از وی والقمر بر آسمان مصطفی

تیغ تو نصر من الله آب او فتح قریب

ذه بهادر یا بهار بی خزان مصطفی

(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴: ۴۵۱)

گه به سر ینفقون اموال است گاه هم راکعون به این حال است

یطمعون الطعام مع آل است تنگ نه دست رب متعال است

گر کسی را شکی ست بسم الله حاکم ما و او کلام الله

(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴: ۴۵۱)

مثال های مذکور قطره ای از بحر عمیق افکار سید ثابت علی شاه است که

تبحر علمی و قرآن شناسی وی را به خوبی نشان می دهد.

وی آیات قرآنی و احادیث نبوی را نه فقط در اشعار فارسی خود به کار

برده، بلکه مرثی سندی وی نیز پر از چنین آیات و ترکیباتی است. اکنون به طور

مثال ترکیب های فارسی و یا گاهی اشعار فارسی که در اشعار و مرثی سندی به کار برده است ذکر می شود:

حق قرابت، وداع آخر، تن بی سر، آن ذبیح راه حق، بسمل نیغ جفا، عازم ملک بقا، عاشق ذات خدا، میعاد اجل، ای رضا خواهان حق، دنیا همه رنج و فنا، نیکان دین، بی ننگ، دل شکستن، کار اهل جوش، تاج سر، ناله جانکاه، گل گلزار امامت، سرو سهی، ریحان رسالت، خاصگان خداوند ذوالمنن، مرگ جوانی، رو به نجف.

مصرع های فارسی که شاعر در شعر سندی به کار برده است:

سرنوشت بخت هرگز کس به هیچ آبی نشست...

هی هی چرا به کربلا رو نمی کنی...

روی فلک سیاه شده از ماتم حسین

ملک و فلک شدند غمین از غم حسین ...

نمونه های فراوانی از ترکیب ها و اشعار فارسی را در شعر سندی ثابت علی شاه می توان یافت که دلالت بر علاقه و مهارت و احاطه شاعر سندی زبان، بر زبان فارسی دارد.

از خواندن اشعار دل انگیز و افکار شیرین وی به این نتیجه می رسیم که وی در سند نخستین شاعری است که در شعرگویی تحولی به وجود آورده و موجد اشعار موزون و مقفی جدیدی است که ترکیبات و واژگان فارسی را وارد شعر سندی نموده است (ثابت علی شاه، ۱۹۸۴: ۶۴).

سید ثابت علی شاه در مسلک خویش راسخ العقیده بود و مسلک خود را به نحو احسن در اشعارش اظهار نموده است به همین سبب حاسدان و مخالفان وی گاه و بی گاه از وی ایراد می گرفتند و اظهار نارضایتی می کردند. بدین علت

روزی ثابت علی شاه منظومه‌ای را خدمت میر غلام‌علی خان تالپور تقدیم نمود که در آن حقایق را واضح و روشن بیان کرده است، وی می‌گوید:

خدیو عصر، مها، خسروا زمانه شها
منم کسی که به هیچم نمی شناخت کسی
به کس حسد ننمودم نمی کنم نکنم
به من مخالفت حاسدان بعضی هست
بلی مخالفت دین بود خلاف عظیم
شها من از پی دین با کسی نمی جنگم
منم بدین خود و هر کسی به دین خودش
به دولت تو من اکنون ز خصم بی پروا
نوعدل کن که من و خصم هر دو می جنگیم

محیط بخشش و فضل و کریم و ذوالاحسان
حقیر بودم و احقرترین جمله کسان
به آنچه دادخدا خوش دلم سپاس کنان
که هیچ وجه نیاید موافقت به میان
که جز به رجعت مهدی نمی‌رود ز میان
نکرده دعوت کس جز گروه هم دینان
به من چه کار کسی چون نه من به کار کسان
به من چو خصم بجنگد به او شوم جنگان
همین عداوت دین است هر دو را به میان

(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۴۶۰)

میر غلام علی خان تالپور، آتش مخالفان ثابت علی شاه را با تدبیر و تدبیر شاهانه خود فرو نشاند و ثابت علی‌شاه از این پشتیبانی و حمایت فرمانروای تالپور بسیار ممنون و سپاسگزار گشت و برای وی در بارگاه ایزدی دست به دعا شد:

خدا حیات خوشی بخشیدت بقای خوشی
مرا تو از کف خصمان نجات بخشیدی
مرا به کهف امان خودت مکان دادی
مدام دادت آباد خوشدل و شادان
خدا نجات دهد روز حشرت از نیران
نبی علی به بهشت خودت دهند مکان

(صائب: ۲۰۷-۲۰۸)

ثابت علی شاه به عنوان سفیر سند در ایران

امیران تالپور بسیار نکته سنج و فارسی دوست بودند و از شعرا و ادباء قدردانی نمودند آنها را تشویق می کردند. فرمانروایان تالپور با امام مکه و امام مسقط و پادشاهان قاجار ارتباط دوستانه داشتند. آمد و رفت سفیران بین تالپوران و دولت قاجار ایران معمول بود. در زمان میر غلام علی خان تالپور، سید میرزا اسماعیل بار دوم سفیر ایران شده به سند آمد و ثابت علی شاه برای خیرمقدم این سفیر یک مثنوی ۵۵ بیتی سرود که چنین آغاز می‌شود:

بیا مرحبا، خیرِ مقدم، بیا
بیا نامور از علی ولی
شه سند کشور غلام علی ست
من و مسجد و منبر و مؤمنان
شه سند با شاه ایران مدام
خضر مقدا، عیسوی دم بیا
ز فتحعلی شاه، فتح علی
ز اسم مسمی به نام علی ست
علیا ولی الله هر جا اذان
به وفق و وفا و جهان با نظام
(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۶۱)

در سال ۱۲۱۹ق/ ۱۸۰۴م ثابت علی شاه به عنوان سفیر تالپوران به ایران فرستاده شد. (همان: ۴۹۶-۴۹۷) همراه ثابت علی شاه امیران تالپور هدایای فراوان برای شاه ایران فرستادند، ثابت علی شاه در یکی از قصیده های خود که قبل از رفتن به ایران سروده بود، ذکر این هدایا را چنین می کند:

مصحف خاصه به تفسیر ائمه اطهر
تاج با جیغه پرگوهر و تیغ و خنجر
به تبرک طلب از قلعه ایقان رفتم
اسب و زین، لعل و در و خون ز سلطان رفتم
(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۴۹۹)

در آخر همین قصیده می گوید:

یا رب ایران ابد آباد و شه ایران شاد
سفر "ثابت زوار" به خیر و ظفر است
کامدم شاد به این کشور و شادان رفتم
به حق آن نبی فائز و فرحان رفتم

(همان: ۵۰۰)

رسیدن به ایران و انجام دادن امور سفارت

وقتی ثابت علی شاه به ایران رسید در ابتدا برای زیارت ثامن الائمه حضرت امام رضا به مشهد مقدس رفت و بعد از آن برای ملاقات فتحعلی شاه قاجار آمد و هدایایی از طرف امیران تالپور به شاه ایران تقدیم نمود و در مدح فتحعلی شاه قاجار قصیده ای سرود که دارای ۶۷ بیت می باشد و مطلع آن چنین است:

فلک به دعوت دین خواند خطبه ایمان
به فتح فتحعلی شاه بر جمیع جهان
(ثابت علی شاه، ۱۹۸۴م: ۵۰۰)

بعد از توقف چند روزه در ایران و انجام دادن امور سفارت، وقتی ثابت علی شاه به کشور خود بر می گشت، قصیده دیگری نیز در ستایش فتحعلی شاه قاجار سرود که بدین گونه آغاز می شود:

فرمان قضا جریان منشور قدر ارکان
کالوحي من الرحمن والنص من الفرقان

(همان: ۵۰۲)

از شنیدن هر دو قصیده فتحعلی شاه بسیار خوشحال شد و ثابت علی شاه را با انعام و اکرام نواخت. (همان: ۵۰۲). ثابت علی شاه با موفقیت و پیروزی به سند برگشت.

وفات سید ثابت علی شاه

سید ثابت علی شاه سال‌های آخر عمرش را در سیوهن گذراند و در این شهر هر روز به زیارت حرم شهباز قلندر مشرف می‌شد و کنار ضریحش تلاوت قرآن می‌کرد. وی به علت کهولت سن و پیری ضعیف شده بود و این ضعف باعث مریضی وی شد.

اگرچه به حکم میر کرم علی خان تالپور حکیمانی از خاندان بوبک او را معالجه کردند اما بهبود نیافت و به قول خود ثابت علی شاه: "اگر عمر نوح هم کنید آخر فنا آخر فناست"

این مرد بزرگ طینت و محب ائمه اطهار در سن ۷۲ سالگی در ۲۷ جمادی الثانی ۱۲۲۵ ق برابر با ۳۰ ژوئیه ۱۸۱۰ م چشم از جهان فانی بر بست و در شهر سیوهن در قبرستانی به نام کربلا دفن شد (صائب: ۲۰۸).
مرفد وی زیارتگاه ارادتمندان اوست.

سید غلامعلی مایل قطعه تاریخ وفات ثابت علی شاه را چنین سروده است:
چون محب شاه دین مداح آل مصطفی آنکه از صدق حقیقت در محبت داشت جوش
رفته از دنیا به جنت گشته هم بزم علی ساغر وصل از کف ساقی رضوان کرد نوش

سال وصل آن محب و واصل بزم علی گفت "هم بزم علی ثابت علی بادا" سروش
(۱۲۲۵ق)

(سید ثابت علی شاه، ۱۹۸۴: ۶۹) و (بدوی، ۱۹۶۸: ۱۹۸)

نتیجه گیری

از خواندن اشعار دل انگیز و افکار شیرین وی به این نتیجه می‌رسیم که وی در سند نخستین شاعری است که در شعرگویی تحولی به وجود آورده و موجد اشعار موزون و مقفی جدیدی است که ترکیبات و واژگان فارسی را وارد شعر سندی نموده است (ثابت علی شاه، ۱۹۸۴: ۶۴). همانطوری که در ایران رودکی را پدر شعر فارسی می‌گویند در سند ثابت علی شاه را پدر شعر رثایی می‌گویند چرا که وی در ایجاد تحول در شعر، گوی سبقت را از همه برده است. وی مرثی و اشعار سندی را بر اوزان عروضی عربی و فارسی سروده و لغات و ترکیبات و تشبیهات و کنایات فارسی را در شعر سندی به کار برده است که قبلاً در شعر سندی رواج نداشت. وی اشعار خود را با تلمیحات، روایات و آیات قرآنی و احادیث نبوی مزین کرده است. کثرت لغات و آیات عربی و ترکیبات فارسی جابجا در کلام وی آشکار است. در سال ۱۱۹۳ق ۱۷۷۹م جنگی بین میان عبدالنبی کلهورا و عزت یارخان رخ داد. در این جنگ، پیروزی نصیب پادشاه کلهورا شد. ثابت علی شاه وقایع این جنگ را در منظومه‌ای به نام "ظفرنامه" به زبان فارسی سرود. این ظفرنامه دارای ۴۰۶ بیت و ۱۳ عنوان می‌باشد. این منظومه از شاهکارهای ثابت علی شاه می‌باشد که بر وزن شاهنامه فردوسی در بحر متقارب مثنی محذوف یا مقصور سروده شده است.

منابع و ماخذ

۱. بدوی، لطف اللہ، ۱۹۶۷-۱۹۶۸م، تذکرہ لطفی، جلد ۲، چاپ سوم، حیدرآباد سند: آر- ایچ احمد ایند برادرز.
۲. تتوی، مخدوم محمد ابراہیم خلیل، ۱۹۵۸م، تکملہ مقالات الشعراء، تصحیح و حواشی سید حسام الدین راشدی، کراچی: سندھی ادبی بورڈ
۳. ثابت علی شاہ، سید، نسخہ خطی، کلیات اشعار ثابت علی شاہ.
۴. ثابت علی شاہ، سید، ۱۹۸۴م، کلیات سید ثابت علی شاہ (کربلائی)، بہ کوشش میرزا عباس علی بیگ، کراچی: اسلامک کلچر اینڈ ریسرچ سینٹر.
۵. صائب، عبدالقیوم، سید ثابت علی شاہ شخصیت ء شاعری، حیدرآباد سند، این-کی پرنٹینگ پریس.
۶. قاسمی، علامہ غلام مصطفیٰ، ۲۰۰۰م، مقالات قاسمی، بہ کوشش دکترا مظہر الدین سومرو، حیدرآباد، نفیس پرنٹینگ پریس.

7- Kalich Beg, Mirza,1902, A History of Sind, second edition1982, Karachi: Ishtiaq Printing Press.

8- Sadarangani, H.I. ,1987, Persian Poets of Sind, Jamshoro Hyderabad: Sindhi Adabi Board.